

بررسی جایگاه مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

سیروس محمودی *

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۶/۲۶

پذیرش نهایی: ۱۳۹۸/۰۶/۱۳

چکیده

این پژوهش با هدف بررسی جایگاه مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش انجام شده است. روش پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتواست. جامعه پژوهشی شامل متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است که با توجه به ماهیت پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی از نمونه‌گیری صرف‌نظر و کل جامعه پژوهشی بررسی شده است. ابزار اندازه‌گیری، سیاهه تحلیل محتوای محقق‌ساخته بوده و شیوه پردازش داده‌ها براساس روش آنتروپی شانون بوده است. عمده‌ترین یافته‌های پژوهش بیانگر این است که در سند تحول در مجموع ۲۹۲ مرتبه به مؤلفه‌های هویت دینی و ۱۴۰ مرتبه به مؤلفه‌های هویت انقلابی توجه شده است. در حوزه هویت دینی، به مؤلفه‌های «سیاسی» و «اعتقادی - توحید» به ترتیب با ضریب اهمیت ۲۰۱/ و ۱۶۲/، بیشترین توجه شده و به مؤلفه‌های «تاریخی» و «اعتقادی - عدل» هیچ توجهی نشده است. در حوزه هویت انقلابی، به مؤلفه‌های «تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی» و «مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم» و «مبارزه با تحجر و التقاط» به ترتیب با ضریب اهمیت ۱۵۵/، ۱۲۵/ و ۱۲۵/ بیشترین توجه و به مؤلفه‌های «بسیج» با ضریب اهمیت ۰/۰۵ و «آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی» (بدون مورد)، کم‌ترین توجه شده است. نتایج پژوهش بیانگر این است که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه متعادل و متوازی به مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی نشده است.

کلیدواژه‌ها: هویت دینی؛ هویت انقلابی؛ آموزش و پرورش؛ سند تحول بنیادین

مقدمه و بیان مسئله

هویت از نظر لغوی به معنای شخصیت، ذات، هستی، وجود و آنچه منسوب به «هو» می‌باشد و در اصطلاح به معنای حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، تعریف شده است (عمید، ۱۳۸۹). هویت به معنای چیستی و کیستی است که از نیاز طبیعی انسان به شناخته شدن و در پیوند با چیزی یا جایی برمی‌آید. این نیاز به وابستگی، ریشه‌ای ذاتی یا غریزی در انسان است (مجتهدزاده، ۱۳۸۵: ۴). هویت از نظر اصطلاحی عبارت است از مجموعه خصوصیات و مشخصات اساسی اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، زیستی و تاریخی که به رسایی و روایی بر ماهیت یا ذات گروه، به معنای یگانگی یا همانندی اعضای آن بر یکدیگر دلالت کند و آنان را در یک ظرف زمانی و مکانی معین، به طور مشخص قابل قبول و آگاهانه از سایر گروه‌ها و افراد متعلق به آنها متمایز سازد (الطایی، ۱۳۷۸: ۱۳۹). هویت به عنوان نقطه تعامل بین فرد و دیگران تعریف می‌شود (بیرس و گوسینس^۱، ۲۰۰۸: ۱۶۶). لوکمان و برگر هویت را دربرگیرنده همه نقش‌ها و گرایش‌های فرد می‌دانند که در طول مدت اجتماعی شدن درونی کرده است. بنابراین، هویت در جریان فرایند اجتماعی شدن شکل می‌گیرد، تغییر می‌کند و یا حتی از نو شکل می‌گیرد. با این رویکرد می‌توان هویت را حاصل دیالکتیک واقعیت ذهنی و واقعیت عینی دانست که در برابر ساختارهای اجتماعی معین واکنش نشان داده و موجب حفظ، تغییر یا شکل‌گیری مجدد ساختارهای اجتماعی می‌شود (لوکمان و برگر^۲، ۱۳۷۵: ۲۳۶).

انسان همواره جویای کشف هویت خویش بوده و از موقعیت و جایگاه خود در این عالم پرس‌وجو کرده است. لذا همواره با مسئله هویت در حیات فردی و اجتماعی‌اش، سروکار داشته است و این مسئله در زمره دغدغه‌های حیاتی بشر در طول تاریخ به شمار می‌رفته است (رهبری، ۱۳۸۸: ۱۵). هویت، شرط لازم برای زندگی اجتماعی است و بدون وجود چهارچوبی برای تعیین هویت، انسان‌ها نمی‌توانند به صورت معنادار و پایدار با یکدیگر ارتباط برقرار کنند. کاستلز، هویت را سرچشمه معنا و تجربه برای مردم می‌داند و معتقد است که هویت، فرایند معناسازی براساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی است که بر دیگر منابع معنایی، اولویت داده می‌شود و برای هر طبقه خاص یا هر گروه ممکن است چندین هویت وجود

1. Beyersand Goossens
2. luckman and berger

داشته باشد (کاستلز^۱، ۱۳۸۰: ۲۵). هدف این پژوهش بررسی جایگاه مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

هویت هر چند مفهومی جدید است، اما بحثی ریشه‌دار در تاریخ بشری است و ادیان و مکاتب و اندیشمندان بسیاری در صدد پاسخ به آن برآمده‌اند. هویت در بردارنده دو بعد متناقض‌نماست. بعد همسانی و بعد تمایز. اولین معنای آن بیانگر مفهوم تشابه مطلق است. معنای دوم آن به مفهوم تمایز است که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد. به این ترتیب به مفهوم شباهت از دو زاویه مختلف راه می‌یابد و مفهوم هویت به طور هم‌زمان میان افراد یا اشیاء دو نسبت محتمل برقرار می‌سازد: از یک طرف شباهت و از طرف دیگر تفاوت (جنکیز^۲، ۱۳۸۱: ۵). مانوئل کاستلز معتقد است: «هویت سرچشمه معنا و تجربه برای مردم است. از نظر کاستلز، هویت عبارت است از فرایند معناسازی بر اساس یک ویژگی فرهنگی یا مجموعه به هم پیوسته‌ای از ویژگی‌های فرهنگی که بر منابع معنایی دیگران اولویت داده می‌شود (کاستلز، ۱۳۸۰: ۲۲). هویت اختصاص به حوزه خاصی نداشته و ردپای آن در تمام عرصه‌های علوم انسانی از جمله روان‌شناسی، علوم اجتماعی، علوم سیاسی و تاریخ می‌توان یافت. جامعه‌شناسان، هویت را در ابعاد گوناگونی نظیر هویت ملی، دینی، قومی و غیره دسته‌بندی کردند. هر کدام از این هویت‌ها، دارای ارزش‌ها و هنجارهای خود هستند و هر کدام از آنها شبکه هویتی افراد خاصی را دارا هستند که شامل ارزش‌ها و هنجارهای خاص خود هستند. این شبکه‌های هویتی در طول زمان تغییر می‌کنند و در نتیجه همواره در حال دگرگون‌شدن، بازسازی، بازاندیشی و به‌طور کلی «در حال شدن» هستند (معینی علمداری، ۱۳۸۳: ۳۱).

اهمیت مسئله هویت در عصر حاضر که با مقتضیات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی ویژه‌ای روبه‌روست، به حدی است که این مسئله به یکی از مشغله‌ها و دغدغه‌های اساسی بسیاری از دولت‌مردان، سیاست‌گذاران، دانشمندان و پژوهشگران رشته‌های گوناگون بدل شده است. هویت، سرمایه مهمی است که نقش مهمی در شناسایی و تعیین مسیر حرکت یک جامعه و افراد آن، به‌ویژه

1. Castles
2. Jenkins

نسل جوان ایفا می‌کند و سبب احساس ارزشمندی در افراد می‌شود (کوت و لوین^۱، ۲۰۱۸: ۲).
 براین اساس، ایجاد و رشد هماهنگ و متوازن ابعاد مختلف هویت افراد (به‌ویژه نوجوانان و جوانان)،
 همواره به‌عنوان یکی از مهم‌ترین جهت‌گیری‌ها و دغدغه‌های نظام‌های حکومتی و به‌تبع آن،
 نهادهای آموزشی و از جمله مراکز آموزش و پرورش مطرح است (داویس و کیانگ^۲، ۲۰۱۶: ۵۳۲).
 هویت دینی و انقلابی از مهم‌ترین ابعاد هویت هستند. هویت دینی از منشأ دین تعریف می‌شود
 و به‌تبع دین، خود را تعریف و مشخص می‌سازد (منصورنژاد، ۱۳۸۵: ۱۵). انسانی که رفتار و
 سلوکش ریشه در وحی دارد از هویت دینی برخوردار است. به‌عبارت‌دیگر، هویت دینی پس از
 تحکیم ارتباط آدمی با خداوند متعال و پذیرش حاکمیت الهی در وجود انسان و جامعه پدید
 می‌آید. بنابراین، هویت دینی انسان از درون و آفرینش او سرچشمه می‌گیرد (سبحانی، ۱۳۸۸: ۸۰).
 در واقع هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. هویت دینی
 همان آثار و عوارض ناشی از حمل دین بر فرد دیندار است. به‌تعبیر بهتر، با پذیرش دین به‌عنوان
 اصل اعتقادی و تعهد و احساس تعلق به آن، در زندگی و وجوه مختلف حیات فرد مؤمن تغییرات و
 نتایج مهمی حاصل می‌شود که همان هویت دینی است (چیت‌ساز قمی، ۱۳۸۳: ۱۹۶). هویت دینی،
 نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است. مهم‌ترین دستاوردهای هویت دینی
 پاسخ‌دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت‌بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنابخشیدن به جهان
 است (شرفی، ۱۳۸۰: ۹۹).

کلارک و استارک^۳ ساختارهای دینی متعددی را تحت عناوین باور، عمل (مراسم مذهبی و
 عبادت) تجربه، معارف و نتایج و پیامدهای دینی و تأثیرات روزانه آن نام برده‌اند. آنها ویژگی‌های
 مرتبط با دینداری را حول پنج بعد زیر جمع‌بندی کرده‌اند. این پنج بعد به شرح زیر است:

- بعد اعتقادی که دربرگیرنده باورهای است که انتظار می‌رود فرد باتوجه به دین خاص خود
 به آنها اعتقاد داشته باشد.

- بعد مناسکی که عبارت است از آداب و رسوم و مراسمی که هر دین از پیروان خود انتظار
 دارد که آنها را به‌جا آورند.

- بعد عاطفی یا تجربی که ناظر به عواطف، تصورات و احساسات پیروان یک دین به وجودی

1. Cote and Levine
2. Davis and Kiang
3. Clarke and steak

ربوبی همچون خدا یا واقعیتی غایی و اقتداری متعالی است.

- بعد فکری یا دانش دینی که مشتمل بر اطلاعات و دانسته‌های بنیادی درمورد معتقدات هر دین است.

- بعد پیامدی یا آثار دینی که ناظر بر اثرات باورها، اعمال، تجارب و دانش دینی بر زندگی روزانه است و به عبارت دیگر تأثیر و انعکاس دینی در رفتارهای روزمره است (کتابی و همکاران، ۱۳۸۳: ۱۷۷). هویت دینی سبب جهت‌دهی به دیگر جنبه‌های هویتی فرد می‌شود. به این دلیل که یکی از کارکردهای اصلی دین، تثبیت معنا و هدف نهایی زندگی انسان است. تثبیت هویت دینی در نوجوانان ضمن ساماندهی فکری و ذهنی او، راه را برای شکل‌گیری و ثبات دیگر جنبه‌های هویتی هموار می‌سازد (ساروگلو^۱، ۲۰۱۷: ۱۵۳). مهم‌ترین دستاورد هویت دینی پاسخ به سؤالات بنیادین آدمی و معنابخشی به زندگی و داراشدن نگاهی جامع و کل‌نگر نسبت به انسان و جهان هستی است (ماهرزاده، ۱۳۹۲: ۱۳۱).

هویت انقلابی نیز همچون هویت دینی، یکی از مهم‌ترین نوع از انواع هویت‌های اجتماعی است. هویت انقلابی با پیروزی انقلاب اسلامی و تأسیس نظام جمهوری اسلامی، در یک گفتمان مشترک با نیروهای اجتماعی و دولت انقلابی بر مبنای اسلام شیعی شکل گرفت (میرحیدری و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۸۷). در واقع، هویت انقلابی، اعتقاد و التزام به همه نمادها و ارزش‌های انقلاب اسلامی است.

نظام تعلیم و تربیت در شکل‌گیری و ارتقای هویت دینی و انقلابی نقش اساسی برعهده دارد. با توجه به نقش و اهمیت سند تحول بنیادین در تغییر و تحولات آموزش و پرورش، این پژوهش در صدد است جایگاه هویت دینی و انقلابی را در این سند مورد بحث و بررسی قرار دهد.

در زمینه جایگاه مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی در اسناد مختلف، پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است که در این بخش به این پژوهش‌ها اشاره می‌شود. میرشاه جعفری و حشمتی‌فر (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول بر اساس مؤلفه‌های هویت دینی» نشان دادند که در کتاب‌های بررسی‌شده به صورت متعادل به مؤلفه‌های هویت دینی توجه نشده است و بر مؤلفه‌های شناختی بیشتر از سایر مؤلفه‌ها تأکید شده است. محمودی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و

متوسطه اول از نظر توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی» نشان داد که در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول به برخی از مؤلفه‌های هویت انقلابی توجه کافی نشده است. پروانه و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه (رشته‌های علوم پایه) از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸» به این نتیجه دست یافته است که کتاب‌های درسی تاریخ در دوره متوسطه در بازه زمانی بعد از انقلاب تاکنون، سهم مهمی در انتقال مفاهیم و مؤلفه‌های هویت انقلابی به دانش‌آموزان داشته است. میرحیدری و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «ارزیابی مؤلفه‌های ایرانی - اسلامی و انقلابی در وب‌گاه‌های دانشگاه‌های دولتی تهران» نشان داده‌اند که توجه برنامه‌های فرهنگی و مطالب موجود در وب‌گاه‌ها به مؤلفه‌های هویت ایرانی و اسلامی بیشتر از هویت انقلابی می‌باشد. همچنین یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که غنی‌سازی برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی، سیاسی و مذهبی در وب‌گاه‌های دانشگاه‌ها می‌تواند در شکل‌گیری و تقویت هویت ایرانی - اسلامی و انقلابی جوانان مفید واقع شود. خوشحویی و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی میزان تأکید کتاب‌های تعلیمات اجتماعی، تاریخ و فارسی دوره راهنمایی بر هویت اسلامی - ایرانی» نشان دادند که در کتاب‌های بررسی شده به اندازه کافی بر مؤلفه‌های هویت اسلامی - ایرانی تأکید نشده است. زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان «تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آنها با هویت ملی و دینی در کتاب‌های اول و دوم دبستان» به این نتیجه رسیدند که این کتاب‌ها در زمینه انتقال مفاهیم هویتی بسیار کم‌رنگ ایفای نقش نموده‌اند. رهبری و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» نشان دادند که هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ترکیبی از سه بعد هویت اسلامی، هویت ایرانی و هویت متجددانه است و در این سند بر هویت اسلامی تأکید بیشتری شده است. سبحانی‌نژاد، نجفی و مقدم‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» نشان دادند که در این سند مؤلفه «صفات عملی ایثار و شهادت» بیشترین توجه را به خود اختصاص داده است؛ در حالی که به مؤلفه «جایگاه و ارزش ایثار و شهادت» توجهی نشده است.

در جمع‌بندی پیشینه تحقیق می‌توان اذعان کرد که پژوهش‌های فوق و جستجو در سایر پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه هویت دینی و انقلابی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش،

گویای این نکته است که تاکنون در هیچ پژوهش مستقلی، جایگاه هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، مورد بررسی واقع نشده است.

تنوع در ارزش‌ها و جهان‌بینی‌ها یکی از اصلی‌ترین چالش‌های جوامع فعلی است (وندرنول، روحمان و ساروگلو^۱، ۲۰۱۸: ۹۵۹). براین اساس دانشمندان عرصه علوم تربیتی، نه تنها بر نقش بنیادین هویت در فرایند یادگیری تأکید می‌کنند، بلکه با نظر به وضعیت بحرانی آن در جوامع معاصر، برنامه‌های آموزشی ویژه را ضروری دانسته‌اند (شایگان، ۱۳۸۰: ۹۰). در واقع، شکل‌گیری صحیح هویت، مستلزم ارائه اطلاعات مرتبط با فرهنگ، اعم از دین، ملیت و انقلاب به افراد و به‌ویژه نسل جوان است. اگر نسل نوجوان و جوان کشور به‌خوبی در معرض ارزش‌ها، آیین و دستاوردهای دینی و انقلابی قرار نگیرند، با هر وزشی از سوی فرهنگ‌های بیگانه، به سمت و سوی فرهنگ‌های آنان متمایل شده و دچار از خودبیگانگی فرهنگی می‌شوند.

هویت‌های دینی و انقلابی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جامعه به‌شمار می‌روند و نقش بسیار تعیین‌کننده‌ای در هویت‌یابی افراد ایفا می‌کنند. امروزه افزایش ارتباطات جهانی و جهانی‌شدن، موجب ایجاد تغییرات فرهنگی بسیاری در جوامع مختلف شده است. رواج ارزش‌های گوناگون، قرارگرفتن در معرض اندیشه‌ها و گرایش‌های مختلف، از جمله عوامل تهدیدکننده تعلق‌خاطر به هویت دینی و انقلابی میان نوجوانان و جوانان است. تقویت هویت دینی و انقلابی موجب دوام و قوام سایر ابعاد هویتی انسان می‌شود. ازسوی دیگر، هرگونه بحران در این حوزه می‌تواند زمینه‌ساز بحران در سایر ابعاد هویتی شود. نظام آموزشی با درونی‌کردن ارزش‌ها و آشناساختن دانش‌آموزان با اصول حاکم بر جامعه و نظام سیاسی، نقش قابل‌توجهی در افزایش علاقه و دلبستگی افراد به آنها ایفا می‌نماید. به همین سبب، درونی‌کردن ارزش‌ها و هنجارهای نظام سیاسی و اشاعه آنها در تک‌تک افراد از جمله مهم‌ترین وظایف نظام آموزشی محسوب می‌شود که هر نوع اختلالی در انجام آن می‌تواند نتایج ناخوشایندی در پی داشته باشد. انتقال ارزش‌های دینی و انقلابی به نسل جوان و دانش‌آموز در نظام تربیتی ما یک اصل مهم بوده و منشأ دغدغه و نگرانی بسیاری از علما و مسئولان تلقی می‌شود، چراکه ارزش‌های دینی و انقلابی، جوهر و اساس نظم و ثبات روانی محسوب می‌شود.

سند چشم‌انداز بیست‌ساله نظام جمهوری اسلامی ایران بر اهمیت هویت دینی و انقلابی تأکید

نموده است. بنابراین، پرداختن به مسئله هویت دینی و انقلابی نه تنها مسئله امروز، بلکه مسئله آینده ما نیز خواهد بود و ضرورت دارد که به آن توجه ویژه‌ای شود. نظام آموزش و پرورش، وظیفه‌ای خطیر در زمینه اتخاذ تمهیدات لازم برای تحقق مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی برعهده دارد. با توجه به نقش مهم سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در تغییر و تحولات نهاد تعلیم و تربیت، بررسی و تحلیل محتوای این سند از لحاظ توجه به مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی ضروری می‌باشد.

سؤالات پژوهش

۱. وضعیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در خصوص توجه به مؤلفه‌های هویت دینی چگونه است؟
۲. وضعیت سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در خصوص توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی چگونه است؟

روش پژوهش

در این پژوهش با توجه به ماهیت موضوع از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. روش تحلیل محتوا یکی از روش‌هایی است که در چند دهه اخیر به شدت رو به گسترش بوده است سه مرحله اصلی تحلیل محتوا، عبارتند از: ۱. آماده‌سازی و سازماندهی (مرحله قبل از پیام)، ۲. بررسی مواد (پیام)، ۳. پردازش نتایج (سرمد و همکاران، ۱۳۸۰). واحد ثبت در این تحقیق مضمون است. مقوله‌بندی در این تحقیق به روش جعبه‌ای است؛ یعنی طبقات (مقوله‌ها) پیش از اجرای تحقیق تعیین می‌شوند و به همین دلیل به آن روش از پیش تعیین شده می‌گویند. جامعه آماری پژوهش، متن سند تحول بنیادین آموزش و پرورش مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰) است که در جدول ذیل آمده است. با توجه به ماهیت موضوع و محدودیت جامعه آماری، از نمونه‌گیری صرف نظر و تمام بخش‌های سند تحول، بررسی شد.

جدول ۱. جامعه پژوهشی به تفکیک فصل

شماره صفحه	عنوان
۷ - ۹	مقدمه
۱۰ - ۱۴	فصل اول: کلیات
۱۵ - ۱۹	فصل دوم: بیانیه ارزش‌ها
۲۰	فصل سوم: بیانیه مأموریت
۲۱ - ۲۳	فصل چهارم: چشم‌انداز
۲۴ - ۲۵	فصل پنجم: هدف‌های کلان
۲۶ - ۲۸	فصل ششم: راهبردهای کلان
۲۹ - ۵۹	فصل هفتم: هدف‌های عملیاتی و راهکارها
۶۰ - ۶۲	فصل هشتم: چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول

در این پژوهش، برای بررسی و تحلیل محتوای سند تحول بنیادین، از فهرست واریسی تحلیل محتوا، استفاده شده است. برای تحلیل محتوای سند تحول بنیادین از نظر توجه به مؤلفه‌های هویت دینی از جدول زیر استفاده شده است.

جدول ۲. ابعاد و مؤلفه‌های هویت دینی

مؤلفه‌ها	ابعاد
اعتقاد به وحدانیت خداوند اعتقاد به اینکه همه امور در دست خداوند است پرستش خداوند یاری جستن از خداوند اعتقاد به اصل توکل به خدا پرهیز از شرک به خداوند عدم اعتقاد به عرفان‌های انحرافی مادی‌گرایانه	اعتقادی (توحید)
اعتقاد به حضرت محمد(ص) به عنوان پیامبر خدا اعتقاد به خاتمیت پیامبر اسلام(ص) اعتقاد به عصمت پیامبران اعتقاد به قرآن به عنوان معجزه جاوید و تحریف‌نشده اعتقاد به وحی	اعتقادی (نبوت)
اعتقاد به بازگشت همه انسان‌ها به سوی خداوند اعتقاد به عالم برزخ و قیامت اعتقاد به نظارت و ارزیابی عادلانه در آخرت در ورای ناخرسندی از قضاوت‌های دنیوی اعتقاد به حیات پس از مرگ و روحیه امیدواری و پرهیز از یأس اعتقاد به معاد جسمانی و روحانی اعتقاد به بهشت و دوزخ	اعتقادی (معاد)
اعتقاد به عدالت خداوند در آفرینش هستی اعتقاد به اینکه خداوند به کسی ظلم نمی‌کند	اعتقادی (عدل)
اعتقاد به حضرت علی(ع) و یازده فرزندان پسر او به عنوان امامان و جانشینان بر حق پیامبر اسلام(ص) اعتقاد به ظهور امام عصر(عج) اعتقاد به وجود یک انسان کامل در هر زمان به عنوان امام معصوم(ع) - اعتقاد به بهره‌مندی از سنت و سیره معصومین در زندگی توسل به ائمه هدی منصب امامت، الهی است امامت دنباله نبوت است و اگر امامت نبود، دین ناقص می‌ماند	اعتقادی (امامت)
التزام به فروغ دین شرکت در مناسک و شعائر دینی التزام به احکام شرعی	رفتاری
اعتقاد به کفایت دین در اداره امور اجتماعی احساس غرور و رضایت از مسلمان‌بودن حمایت از مسلمانان و مظلومان جهان	سیاسی
احساس تعلق به میراث فرهنگی تعلق خاطر به نمادهای اسلامی احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی مسلمانی	فرهنگی
آگاهی از حوادث و شخصیت‌های تاریخی اسلام تعلق خاطر و احساس مثبت و منفی نسبت به حوادث و وقایع تاریخ اسلام	تاریخی

برای تحلیل محتوای سند تحول بنیادین از نظر توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی از جدول زیر استفاده شده است (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۹: ۸).

جدول ۳. مهم‌ترین مؤلفه‌ها و نمادهای هویت انقلابی

مؤلفه‌های هویت انقلابی	نمادهای مؤلفه‌ها
ایثار و شهادت	ایثار - شهادت - شهیدان - شهدای اسلام - جنگ تحمیلی - دفاع مقدس
نفی سلطه	نفی نفوذ کفار، نفی تسلط بیگانگان، نفی تسلط کفار، نفی برتری کفار
مبارزه با تجر و التقاط	متحجرین، مقدس‌آبان - تکفیری‌ها، اسلام امریکایی، تشیع لندن، شیعه انگلیسی، وهابیت، فرقه حجتیه، فرقه «ولایتی‌ها»، انجمن حجتیه، منافقین، بهائیت
التزام به ولایت فقیه	ولایت فقیه، ولی فقیه، نماینده امام زمان
اعتقاد به امام خمینی	امام خمینی، رهبر کبیر، بنیانگذار انقلاب، روح‌الله خمینی، معمار انقلاب
روحانیت	علما و روحانیون، مراجع، علمای اسلام، علمای مذهبی
بسیج	بسیج مردمی، بسیج مستضعفان، بسیج انقلابی
حمایت از مستضعفین	مستضعفین عالم، مظلومین، ملت‌های فلسطین، لبنان و یمن
تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی	جمهوری اسلامی ایران، نظام ولایتی
مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم	تهاجم فرهنگی، جنگ نرم، شیخون فرهنگی
آگاهی به وقایع و تاریخ انقلاب اسلامی	انقلاب، انقلابی، انقلابیون
آگاهی نسبت به قانون اساسی	قانون اساسی

روایی ابزار اندازه‌گیری

برای تعیین روایی فهرست وارسی تحلیل محتوا، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است. به این ترتیب که فرم اولیه تحلیل محتوا، از لحاظ توجه به مؤلفه‌های مورد بحث در اختیار پنج نفر از صاحب‌نظران این حوزه (اساتید رشته‌های تاریخ «گرایش انقلاب اسلامی» و الهیات) برای تغییر و اصلاح قرار گرفت. در فرم اولیه ابعاد و مؤلفه‌های هویت دینی هیچ تغییری صورت نگرفت، اما در فرم تحلیل محتوای هویت انقلابی، مؤلفه بسیج به مؤلفه‌های هویت انقلابی اضافه شد و نمادهای هویت انقلابی نیز با توجه به دیدگاه صاحب‌نظران تعیین شد. این مؤلفه‌ها در پژوهش محمودی (۱۳۹۷) نیز به کار گرفته شده است.

پایایی ابزار اندازه‌گیری

برای تأمین پایایی ابزار اندازه‌گیری از فن اجرای مجدد استفاده شد. بدین صورت که فرم

تحلیل محتوا به طور هم‌زمان و مجزا در اختیار تحلیل‌گر محتوای متخصص دیگری قرار گرفت که به طور مجزا چند فصل سند تحول بنیادین را تحلیل نماید. ضریب همبستگی داده‌های حاصل از تحلیل‌های انجام‌شده هم‌زمان توسط پژوهشگر اصلی و متخصص مذکور مورد محاسبه قرار گرفت و ضریب همبستگی به دست آمده ۸۵ درصد به دست آمد.

تعیین واحدهای تحلیل

برای تحلیل محتوای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، در این پژوهش واحد تحلیل، مضمون در نظر گرفته شده است.

شیوه تحلیل داده‌ها

در این پژوهش یافته‌های تحقیق با روش آنتروپی شانون که برگرفته از نظریه سیستم‌هاست، پردازش شده‌اند. در این روش، تحلیل داده‌ها نسبت به روش‌های سنتی، بسیار قوی‌تر و معتبرتر انجام خواهد شد (آذر، ۱۳۸۰). ابتدا فراوانی مؤلفه‌ها استخراج و در جدول مربوط درج شد. سپس داده‌های پژوهش در فرایند تحلیلی آنتروپی شانون (به‌نجار کردن داده‌های جدول فراوانی، محاسبه بار اطلاعاتی مقوله‌ها و به دست آوردن ضریب اهمیت آنها) تجزیه و تحلیل و توصیف شدند که در ادامه به توضیح مراحل سه‌گانه آن پرداخته می‌شود.

مرحله اول: ماتریس فراوانی‌های جدول فراوانی به‌نجار می‌شوند. برای این کار از این رابطه

استفاده شد:

$$P_{ij} = \frac{F_{ij}}{\sum_{i=1}^m F_{ij}} \quad (i = 1, 2, \dots, m, j = 1, 2, \dots, n)$$

هنجار شده ماتریس فراوانی = P ، فراوانی مقوله = F ، شماره پاسخگو = i ، شماره مقوله = j ، تعداد پاسخگو = m

مرحله دوم: بار اطلاعاتی هر مقوله محاسبه و در ستون‌های مربوطه قرار داده شد. برای این

منظور از رابطه زیر استفاده شد:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m [P_{ij} \ln P_{ij}] \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

$$K = \frac{1}{L_n m}$$

هنجارشده ماتریس $p = J$ ، $(n, \dots, 1, 2)$ ، لگاریتم نپری Ln ، شماره پاسخگو i ، شماره مقوله j ، تعداد پاسخگو m

مرحله سوم: با استفاده از بار اطلاعاتی مقوله، ضریب اهمیت هر یک از مقوله‌ها محاسبه شد. هر مقوله‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری داشته باشد، از درجه اهمیت (W_j) بیشتری برخوردار است. برای محاسبه ضریب اهمیت از رابطه زیر استفاده شد:

$$W_j = \frac{E_j}{\sum_{j=1}^n E_j}$$

درجه اهمیت W_j ، بار اطلاعاتی هر مقوله E_j ، تعداد مقوله‌ها n ، شماره مقوله j در روش آنتروپی شانون، به مؤلفه‌هایی که دارای فراوانی بیشتر و توزیع هدف‌مند است، ضریب اهمیت بالاتری تعلق می‌گیرد. نکته ضمنی اینکه، صرف فراوانی زیاد نمی‌تواند دال بر ضریب اهمیت بالا باشد.

یافته‌ها

در این بخش یافته‌های تحقیق پرمبنای سؤالات پژوهش ارائه می‌شود.

۱. بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش همان‌گونه که جدول ۴ نشان می‌دهد در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در مجموع ۲۹۲ مرتبه به ابعاد هویت دینی توجه شده است که به ترتیب بعد رفتاری با ۱۴۵ فراوانی (۴۹/۶ درصد)، بعد سیاسی با ۵۶ فراوانی (۱۹ درصد)، بعد فرهنگی با ۳۳ فراوانی (۱۱/۳ درصد)، بعد اعتقادی (امامت) با ۲۶ فراوانی (۹ درصد)، بعد اعتقادی (توحید) با ۱۸ فراوانی (۶/۳ درصد)، بعد اعتقادی (نبوت) با ۱۲ فراوانی (۴/۱ درصد)، بعد اعتقادی (معاد) با ۲ فراوانی (۷ درصد) بیشترین توجه شده است و به بعد تاریخی و اعتقادی (عدل) هیچ‌گونه توجهی نشده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی توجه به ابعاد هویت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مجموع	تاریخی	فرهنگی	سیاسی	رفتاری	اعتقادی					ابعاد	سند تحول
					توحید	عقاید	تکلیف	حقوق	معاشرت		
۹	۰	۵	۳	۰	۱	۰	۰	۰	۰		مقدمه
۲۸	۰	۳	۱۳	۲	۱	۰	۰	۱	۸		کلیات
۴۲	۰	۱	۵	۱۹	۱۰	۰	۰	۶	۱		بیانیه ارزش‌ها
۱	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۰		بیانیه مأموریت
۲۹	۰	۳	۶	۱۶	۱	۰	۰	۰	۳		چشم‌انداز
۵۸	۰	۰	۳	۴۶	۶	۰	۱	۰	۲		هدف‌های کلان
۵	۰	۰	۴	۱	۰	۰	۰	۰	۰		راهبردهای کلان
۱۲۰	۰	۲۱	۲۱	۶۱	۷	۰	۱	۵	۴		هدف‌های عملیاتی و راهکارها
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول
۲۹۲	۰	۳۳	۵۶	۱۴۵	۲۶	۰	۲	۱۲	۱۸		مجموع
۱۰۰	۰	۱۱/۳	۱۹	۴۹/۶	۹	۰	۷/۷	۴/۱	۶/۳		درصد

جهت پی‌بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های حاصل با استفاده از فرمول مرحله اول روش آنتروپی شانون به بهنجار کردن داده‌های حاصل پرداخته شد که نتایج آن در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵. داده‌های بهنجار شده ابعاد هویت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

تاریخی	فرهنگی	سیاسی	رفتاری	اعتقادی					ابعاد	سند تحول
				توحید	عقاید	تکلیف	حقوق	معاشرت		
۰	۱/۱۵	۱/۰۵۳	۰	۱/۰۲۸	۰	۰	۰	۰		مقدمه
۰	۱/۰۹	۱/۲۳	۱/۰۱۴	۱/۰۳۸	۰	۰	۱/۰۸۳	۱/۴۴		کلیات
۰	۱/۰۳	۱/۰۸۹	۱/۱۳	۱/۳۸	۰	۰	۱/۵	۱/۰۵۵		بیانیه ارزش‌ها
۰	۰	۱/۰۲	۰	۰	۰	۰	۰	۰		بیانیه مأموریت
۰	۱/۰۹	۱/۱۱	۱/۱۱	۱/۰۳۸	۰	۰	۰	۱/۱۷		چشم‌انداز
۰	۰	۱/۰۵	۱/۳۲	۱/۲۳	۰	۱/۵	۰	۱/۱۱		هدف‌های کلان
۰	۰	۱/۰۷	۱/۰۰۷	۰	۰	۰	۰	۰		راهبردهای کلان
۰	۱/۶۴	۱/۳۷	۱/۴۲	۱/۲۷	۰	۱/۵	۱/۴۲	۱/۲۲		هدف‌های عملیاتی و راهکارها
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰		چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول

پس از نرمال‌سازی داده‌ها، با استفاده از فرمول مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی (Ej) هر یک از مؤلفه‌ها محاسبه شد که در جدول ۶ گزارش شده است.

جدول ۶. مقدار بار اطلاعاتی ابعاد هویت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

ابعاد هویت دینی	اعتقادی - - رفتار	اعتقادی - - نبوت	اعتقادی - - معاد	اعتقادی - - عدل	اعتقادی - - امامت	رفتاری	سیاسی	فرهنگی	تاریخی
بار اطلاعاتی (Ej)	۰/۶۳۶	۰/۴۱۸	۰/۳۱۶	۰	۰/۶۵۳	۰/۶۰۶	۰/۷۹۰	۰/۵۰۸	۰

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت (Wj) مؤلفه‌های هویت دینی، با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه شد که در جدول ۷ قابل مشاهده است.

جدول ۷. مقدار ضریب اهمیت مؤلفه‌های هویت دینی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

ابعاد هویت دینی	اعتقادی - - رفتار	اعتقادی - - نبوت	اعتقادی - - معاد	اعتقادی - - عدل	اعتقادی - - امامت	رفتاری	سیاسی	فرهنگی	تاریخی
ضریب اهمیت (Wj)	۰/۱۶۲	۰/۱۰۶	۰/۰۸۰	۰	۰/۱۶۶	۰/۱۵۴	۰/۲۰۱	۰/۱۲۹	۰

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که مؤلفه‌های «سیاسی» با ضریب اهمیت ۰/۲۰۱، اعتقادی (امامت) با ضریب اهمیت ۰/۱۶۶، اعتقادی (توحید) با ضریب اهمیت ۰/۱۶۲، رفتاری با ضریب اهمیت ۰/۱۵۴، فرهنگی ۰/۱۲۹، اعتقادی (نبوت) با ضریب اهمیت ۰/۱۰۶، اعتقادی (معاد) با ضریب اهمیت ۰/۰۸، بیشترین ضریب اهمیت را داشته‌اند و به ابعاد تاریخی و اصل اعتقادی (عدل) هیچ اشاره‌ای نشده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه متوازی به مؤلفه‌های هویت دینی نشده است.

۲. بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش همان‌گونه که جدول ۸ نشان می‌دهد در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در مجموع ۱۴۰ مرتبه به مؤلفه‌های هویت انقلابی توجه شده است. به ترتیب مؤلفه‌های «تعهد به حفظ نظام جمهوری

اسلامی» با ۴۰ فراوانی (۲۸/۶ درصد)، «مبارزه با تحجر و التقاط» و «مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم» هر کدام با ۲۲ فراوانی (۱۵/۷ درصد)، «التزام به ولایت فقیه» با ۲۱ فراوانی (۱۵ درصد) بیشترین فراوانی را داشته‌اند و مؤلفه‌های «روحانیت» با ۹ فراوانی (۶/۴ درصد)، نفی سلطه با ۶ فراوانی (۴/۳ درصد)، «ایثار و شهادت»، «اعتقاد به امام خمینی» و «آگاهی نسبت به قانون اساسی» هر کدام با ۵ فراوانی (۳/۶ درصد)، بسیج با ۳ فراوانی (۲/۱ درصد)، حمایت از مستضعفین با ۲ فراوانی (۱/۴) دارای کم‌ترین فراوانی بوده‌اند و به مؤلفه «آگاهی از تاریخ انقلاب اسلامی» هیچ اشاره‌ای نشده است.

جدول ۸. توزیع فراوانی توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مؤلفه‌ها	ایثار و شهادت	نفی سلطه	مبارزه با تحجر و التقاط	التزام به ولایت فقیه	اعتقاد به امام خمینی	روحانیت	بسیج	حمایت از مستضعفین	تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی	مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم	آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی	آگاهی نسبت به قانون اساسی	مجموع
مقدمه	۰	۲	۰	۸	۳	۱	۰	۰	۶	۰	۰	۲۰	
کلیات	۰	۲	۷	۰	۰	۰	۰	۰	۷	۷	۰	۱	۲۴
بیانیه ارزش‌ها	۰	۰	۰	۴	۲	۰	۰	۰	۵	۰	۰	۳	۱۴
بیانیه مأموریت	۰	۰	۱	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۱	۰	۰	۳
چشم‌انداز	۱	۱	۴	۱	۰	۱	۱	۱	۹	۴	۰	۰	۲۳
هدف‌های کلان	۱	۱	۱	۳	۰	۰	۰	۰	۳	۱	۰	۰	۱۰
راهبردهای کلان	۰	۰	۳	۱	۰	۰	۰	۰	۳	۳	۰	۱	۱۱
هدف‌های عملیاتی و راهکارها	۳	۰	۶	۴	۰	۷	۲	۱	۶	۶	۰	۰	۳۵
چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مجموع	۵	۶	۲۲	۲۱	۵	۹	۳	۲	۴۰	۲۲	۰	۵	۱۴۰
درصد	۳/۶	۴/۳	۱۵/۷	۱۵	۳/۶	۶/۴	۲/۱	۱/۴	۲۸/۶	۱۵/۷	۰	۳/۶	۱۰۰

جهت پی‌بردن به بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت داده‌های حاصل با استفاده از فرمول مرحله اول روش آنتروپی شانون به بهنجار کردن داده‌های حاصل پرداخته شد که نتایج آن در جدول ۹ گزارش شده است.

جدول ۹. داده‌های بهنجار شده مؤلفه‌های هویت انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

سند تحول	مؤلفه‌ها	ایثار و شهادت	نفی سلطه	مبارزه با تحجر و التقاط	التزام به ولایت فقیه	اعتقاد به امام خمینی	روحانیت	بسج	حمایت از مستضعفین	تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی	مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم	آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی	آگاهی نسبت به قانون اساسی
مقدمه		۰	۳۳/	۰	۳۸/	۶/	۱۱/	۰	۰	۱۵/	۰	۰	۰
کلیات		۰	۳۳/	۳۲/	۰	۰	۰	۰	۰	۱۷۵/	۳۲/	۰	۲/
بنیادهای ارزش‌ها		۰	۰	۰	۱۹/	۴/	۰	۰	۰	۱۲۵/	۰	۰	۶/
بنیادهای مأموریت		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۲۵/	۰	۰	۰
چشم‌انداز		۲/	۱۶/	۱۸/	۰	۰	۱۱/	۳۳/	۵/	۲۵/	۱۸/	۰	۰
هدف‌های کلان		۲/	۱۶/	۰	۱۴/	۰	۰	۰	۰	۷۵/	۰	۰	۰
راهبردهای کلان		۰	۰	۰	۱۳/	۰	۰	۰	۰	۷۵/	۱۴/	۰	۲/
هدف‌های عملیاتی و راهکارها		۶/	۰	۲۷/	۱۹/	۰	۷۷/	۶۷/	۵/	۱۵/	۲۷/	۰	۰
چارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول		۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

پس از بهنجارسازی داده‌ها، با استفاده از فرمول مرحله دوم روش آنتروپی شانون، مقدار بار اطلاعاتی (Ej) هریک از مؤلفه‌ها محاسبه شد که در جدول ۱۰ گزارش شده است.

جدول ۱۰. مقدار بار اطلاعاتی مؤلفه‌های هویت انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مؤلفه‌های هویت انقلابی	ایثار و شهادت	نفی سلطه	مبارزه با تحجر و التقاط	التزام به ولایت فقیه	اعتقاد به امام خمینی	روحانیت	بسج	حمایت از مستضعفین	تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی	مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم	آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی	آگاهی نسبت به قانون اساسی
بار اطلاعاتی (Ej)	۴۳۳/	۶۰۵/	۷۲۰/	۷۱۴/	۳۰۶/	۳۱۱/	۲۹۰/	۳۱۶/	۸۸۸/	۷۲۰/	۰	۴۳۳/

در مرحله پایانی، ضریب اهمیت (Wj) مؤلفه‌های هویت دینی، با استفاده از فرمول مرحله سوم روش آنتروپی شانون محاسبه شد که در جدول ۱۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱۱. مقدار ضریب اهمیت مؤلفه‌های هویت انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش

مؤلفه‌های هویت انقلابی	ایثار و شهادت	نفی سلطه	مبارزه با تحجر و التقاط	التزام به ولایت فقیه	اعتقاد به امام خمینی	روحانیت	بسیج	حمایت از مستضعفین	تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی	مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم	آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی	آگاهی نسبت به قانون اساسی
ضریب اهمیت (Wj)	۰/۰۷۵	۰/۱۰۵	۰/۱۲۵	۰/۱۲۴	۰/۰۵۳	۰/۰۵۴	۰/۰۵	۰/۰۵۵	۰/۱۵۵	۰/۱۲۵	۰	۰/۰۷۵

همان‌گونه که جدول ۱۱ نشان می‌دهد در مجموع در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به ترتیب مؤلفه‌های «تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی ایران» با ضریب اهمیت ۰/۱۵۵، «مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم» و «مبارزه با تحجر و التقاط» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۵، «التزام به ولایت فقیه» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۴، «نفی سلطه» با ضریب اهمیت ۰/۱۰۵، دارای بیشترین ضریب اهمیت بوده‌اند و مؤلفه‌های «ایثار و شهادت» و «آگاهی نسبت به قانون اساسی» با ضریب اهمیت ۰/۰۷۵، «اعتقاد به امام خمینی» با ضریب اهمیت ۰/۰۵۳، «روحانیت» با ضریب اهمیت ۰/۰۵۴، بسیج با ضریب اهمیت ۰/۰۵۰ و «آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی» با ضریب اهمیت ۰/۰ دارای کم‌ترین اهمیت بوده‌اند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به «مؤلفه‌های ایثار و شهادت»، «آگاهی نسبت به قانون اساسی»، «اعتقاد به امام خمینی»، «روحانیت»، «بسیج» و «آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی» توجه کافی نشده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

هویت دینی و انقلابی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جامعه است که طی فرایندی با ایجاد تعلق خاطر به دین و سیاست بین افراد جامعه، نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت اجتماعی دارد. براین اساس تقویت هویت دینی و انقلابی از مهم‌ترین

رسالت‌های نظام آموزش و پرورش می‌باشد. اسناد و برنامه‌های درسی در وزارت آموزش و پرورش نقش مهمی در تحقق و ارتقای هویت دینی و انقلابی دانش‌آموزان برعهده دارند. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش یکی از مهم‌ترین اسناد و برنامه‌های کلان آموزش و پرورش است که در آذر ماه ۱۳۹۰ از سوی شورای عالی انقلاب فرهنگی تصویب شد. تأکید سند تحول بنیادین آموزش و پرورش بر مؤلفه‌های هویت، به‌ویژه هویت دینی و انقلابی می‌تواند زمینه‌ساز توجه بیشتر برنامه‌های درسی و به‌ویژه کتاب‌های درسی به ابعاد، مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی و انقلابی باشد.

این پژوهش با هدف تحلیل میزان توجه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی انجام شد. نتایج پژوهش نشان داد که در این سند در مجموع ۲۹۲ مرتبه به مؤلفه‌های هویت دینی توجه شده است که در میان بخش‌های نه‌گانه سند، بخش «هدف‌های عملیاتی و راهکارها» با ۱۲۰ فراوانی (۴۱ درصد) بیشترین توجه و فصول «بیانیه مأموریت» با ۱ فراوانی (۳۴ درصد) و فصل «چهارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول» (بدون مورد) کم‌ترین توجه را به مؤلفه‌های هویت دینی داشته است. همچنین نتایج بررسی و تحلیل میزان توجه در عوامل کلان نشان داد که به ترتیب بعد «سیاسی» با ضریب اهمیت ۰/۲۰۱، بعد «اعتقادی - امامت» با ضریب اهمیت ۰/۱۶۶، بعد «اعتقادی - توحید» با ضریب اهمیت ۰/۱۶۲، بعد «رفتاری» با ضریب اهمیت ۰/۱۵۴، بعد «فرهنگی» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۹، بعد «اعتقادی - نبوت» با ضریب اهمیت ۰/۱۰۶، دارای بیشترین و بعد «اعتقادی - معاد» با ضریب اهمیت ۰/۰۸ دارای کم‌ترین ضریب اهمیت بوده‌اند و ابعاد «تاریخی» و «اعتقادی - عدل» هیچ‌گونه جایگاهی در سند تحول بنیادین نداشته‌اند. این نتایج نشان می‌دهد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به‌صورت متوازن به ابعاد و مؤلفه‌های هویت دینی توجه نشده است. این نتایج با یافته‌های تحقیقات میرشاه جعفری و حشمتی‌فر (۱۳۹۷)، زاویه و عزیزی (۱۳۹۲)، خوشخویی، یوسف‌زاده و سعوه (۱۳۹۰) همسو است. میرشاه جعفری و حشمتی‌فر (۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان دادند که در کتاب‌های درسی پیام‌های آسمانی، برخی از مؤلفه‌های هویت دینی مورد غفلت واقع شده‌اند و این مسئله می‌تواند به شکل‌گیری هویت دینی ناقص در دانش‌آموزان منجر شود. زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) در پژوهش خود نشان دادند که کتاب‌های درسی در انتقال مفاهیم هویت دینی ضعیف عمل نموده‌اند. خوشخویی، یوسف‌زاده و سعوه (۱۳۹۰) نیز در پژوهش خود نشان دادند که در کتاب‌های درسی به‌طور ناقص به مسئله

آموزش هویت دینی پرداخته شده است. در مجموع یافته‌های این پژوهش نشان داد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به بعد «اعتقادی - معاد» کم توجهی شده است. اعتقاد به معاد می‌تواند اثرات مهم و عمیقی در زندگی فردی و اجتماعی انسان مانند تغییر بینش، تقوای الهی، انگیزه انجام اعمال صالح، هدف و معنا بخشیدن به زندگی، احساس آرامش و بهداشت روانی، ظهور صفات کمال و فضایل اخلاقی، رسیدگی به محرومان، کنترل و تعدیل تمایلات و غرایز، دوری از ستم و بی‌عدالتی، فرونشاندن خشم، وارستگی از خیانت، پیشگیری از غرور علمی و انحراف اندیشه، احساس مسؤولیت در برابر اعمال خود و سرنوشت جامعه، جهاد و استقامت، ایثار، رعایت حقوق دیگران، سالم‌سازی اقتصاد و غیره داشته باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۹۱). نقش سازنده معاد در ابعاد گوناگون زندگی سبب شده است که ادیان و مذاهب آسمانی برای تربیت افراد و اصلاح جامعه، تلاشی گسترده در این زمینه به عمل آورند. بر همین اساس در قرآن کریم، ۱۲۰۰ آیه به مسئله معاد و خصوصیات آن پرداخته شده است (قزائنی، ۱۳۸۸). بر این اساس، اصل «معاد» باید در سند تحول بنیادین جایگاه والاتری داشته باشد. همچنین در سند تحول بنیادین به بعد «اعتقادی - عدل» هیچ‌گونه توجهی نشده است. قرآن کریم به صراحت بیان نموده است که نظام هستی و آفرینش بر اساس عدل و توازن و بر اساس استحقاق‌ها و قابلیت‌هاست (مطهری، ۱۳۷۵: ۳۶). از آنجاکه عقیده به عدالت خدا، زیربنای عدالت اجتماعی است، اصل عدل به عنوان یکی از اصول بنیادی و حساس اسلام مطرح است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۰: ۲۵). همچنین عدل، به عنوان یکی از صفات الهی، رابطه تنگاتنگی با نظام تربیتی اسلام در ابعاد مختلف دارد. در واقع، اعتقاد به عدل الهی، نظام تربیتی را کارآمد می‌کند (هنرمند، ۱۳۹۱: ۱۵۲). بر این اساس، اصل اعتقادی عدل باید در سند تحول بنیادین، جایگاه رفیع خود را باز یابد. علاوه بر این در سند تحول بنیادین به بعد «تاریخی» توجهی نشده است. در قرآن کریم بر مطالعه وقایع و رویدادهای تاریخی تأکید شده است. قرآن کریم، تاریخ را آینه‌ای می‌داند که در آن می‌توان تمامی حوادث زشت و زیبا را دید و از این حوادث عبرت گرفت و سرنوشت آینده زندگی را با الهام از این آینه گویا انتخاب کرد (خاتمی، ۱۳۸۵: ۲۰). در بیش از ده آیه قرآن ترغیب و تشویق به «سیر در ارض» شده است: «قل سیروا فی الارض ثم انظرو کیف کان عاقبه المکذبین». بر این اساس بعد «تاریخی» نیز باید در سند تحول بنیادین جایگاه شایسته‌ای داشته باشد.

همچنین یافته‌های این پژوهش نشان داد که در سند تحول در مجموع ۱۴۰ مرتبه به مؤلفه‌های

هویت انقلابی توجه شده است و در میان بخش‌های نه‌گانه سند، بخش «هدف‌های عملیاتی و راهکارها» با ۳۵ فراوانی (۲۵ درصد) بیشترین توجه و بخش «چهارچوب نهادی و نظام اجرایی تحول» کم‌ترین توجه به مؤلفه‌های هویت انقلاب را داشته است. همچنین نتایج بررسی و تحلیل میزان توجه در عوامل کلان نشان داد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به ترتیب مؤلفه‌های «تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی ایران» با ضریب اهمیت ۰/۱۵۵، «مبارزه با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم» و «مبارزه با تحجر و التقاط» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۵، «الترام به ولایت فقیه» با ضریب اهمیت ۰/۱۲۴، «نفی سلطه» با ضریب اهمیت ۰/۱۰۵، دارای بیشترین ضریب اهمیت بوده‌اند و مؤلفه‌های «ایثار و شهادت» و «آگاهی نسبت به قانون اساسی» با ضریب اهمیت ۰/۰۷۵، «اعتقاد به امام خمینی» با ضریب اهمیت ۰/۰۵۳، «روحانیت» با ضریب اهمیت ۰/۰۵۴، بسیج با ضریب اهمیت ۰/۰۵۰ و «آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی» (بدون مورد) داری کم‌ترین ضریب اهمیت بوده‌اند. این یافته‌ها نشان می‌دهد که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، به «مؤلفه‌های ایثار و شهادت»، «آگاهی نسبت به قانون اساسی»، «اعتقاد به امام خمینی»، «روحانیت»، «بسیج» و «آگاهی به تاریخ انقلاب اسلامی» توجه کافی نشده است. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات محمودی (۱۳۹۷)، سبحانی‌نژاد، نجفی و مقدم‌زاده (۱۳۹۳) همسو می‌باشد. محمودی (۱۳۹۷) در پژوهش خود نشان داد که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه اول به مؤلفه‌های «روحانیت»، «الترام به ولایت فقیه»، «تعهد به حفظ نظام جمهوری اسلامی»، «مبارزه با تحجر و التقاط»، «مبارزه با تهاجم فرهنگی و التقاط»، «مؤلفه بسیج»، «حمایت از مستضعفین» توجه کافی نشده است. سبحانی‌نژاد، نجفی و مقدم‌زاده (۱۳۹۳) در پژوهش خود نشان دادند که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش توجه کافی و متعادل به مؤلفه‌های مفهومی ایثار و شهادت نشده است.

در مجموع یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده این است که در سند تحول بنیادین، توجه متوازی به مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی نشده است. نارسایی‌ها در توجه به مؤلفه‌های هویت دینی و انقلابی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش می‌تواند بخش‌های مختلف آموزش و پرورش را تحت تأثیر قرار دهد و آثار و پیامدهای نامطلوبی در سیاست‌های کلان آموزش و پرورش، اهداف دوره‌های تحصیلی، برنامه‌های درسی و تدوین کتاب‌های درسی ایجاد نماید. سند تحول بنیادین به‌عنوان یکی از مهم‌ترین اسناد کلان آموزش و پرورش، نقش اساسی در فرایند تحقق برنامه درسی دوره‌های ابتدایی و متوسطه اول و دوم برعهده دارد و نارسایی در توجه جامع به مؤلفه‌های هویت دینی و

انقلابی در این سند، می‌تواند آثار و پیامدهای نامطلوبی در تحقق تربیت ارزشی دانش‌آموزان داشته باشد. براین اساس پیشنهاد می‌شود در بازنگری سند تحول بنیادین، به مؤلفه‌های کم‌تر توجه شده هویت دینی و انقلابی عنایت بیشتری شود.

منابع

- آذر، عادل (۱۳۸۰)، بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا، فصلنامه علمی - پژوهشی دانشگاه الزهراء، سال ۱۱، ش ۳۷: ۱۷ - ۱.
- الطایی، علی (۱۳۸۷)، بحران هویت قومی در ایران، تهران: نشر شادگان.
- بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۸۴)، روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی، تهران: نشر دوران.
- پروانه، فرهاد و همکاران (۱۳۹۵)، بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ دوره تحصیلی متوسطه (رشته‌های علوم پایه) از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۳، ش ۴۴: ۴۲ - ۲۹.
- جنکیز، ریچارد (۱۳۸۱)، هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران: انتشارات شیرازه.
- چیت‌ساز قمی، محمدجواد (۱۳۸۳)، هویت دینی جوانان در ایران، تهران: جهاد، دانشگاهی پژوهشکده علوم انسانی اجتماعی.
- خاتمی، سیداحمد (۱۳۸۵)، عبرت‌های عاشورا، تهران: انتشارات بوستان کتاب.
- خوشخویی، منصور و همکاران (۱۳۹۰)، بررسی میزان تأکید کتاب‌های تعلیمات اجتماعی، تاریخ و فارسی دوره راهنمایی بر هویت اسلامی - ایرانی، فصلنامه مطالعات ملی، سال ۱۲، ش ۴: ۶۶ - ۵۱.
- رهبری، مهدی و همکاران (۱۳۹۴)، هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فصلنامه مطالعات ملی، سال ۱۶، ش ۱: ۶۶ - ۴۵.
- رهبری، مهدی (۱۳۸۸)، معرفت و قدرت: معمای هویت، تهران: نشر کویر.
- زاویه، سعید و عزیزی، سیده‌مهديه (۱۳۹۲)، تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آنها با هویت ملی و دینی در کتاب‌های اول و دوم دبستان، فصلنامه مطالعات ملی، سال ۱۴، ش ۴: ۱۴۰ - ۱۲۱.
- سبحانی، جعفر (۱۳۸۸)، مقدمه‌ای بر هویت دینی، تهران: مرکز تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه.
- سبحانی‌نژاد، مهدی و همکاران (۱۳۹۳)، تبیین عوامل مفهومی فرهنگ ایثار و شهادت و تحلیل جایگاه آن در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال ۲۲، ش ۲۵: ۱۰۵ - ۸۵.
- سرمد، زهره و همکاران (۱۳۸۰)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: نشر آگه.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۰)، افسون‌زدگی جدید، هویت چهل‌تکه و تفکر سیار، ترجمه فاطمه ولیبانی، تهران:

نشر فرزانه رو.

شرفی، محمدرضا (۱۳۸۱)، *جوان و بحران هویت*، تهران: انتشارات سروش.

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰)، *سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*، تهران: وزارت آموزش و پرورش.

شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹)، *شاخصه‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی*، تهران: دبیرخانه

شورای عالی انقلاب فرهنگی.

عمید، حسن (۱۳۸۹)، *فرهنگ عمید*، تهران: اشجع.

قرائتی، محسن (۱۳۸۸)، *تفسیر نور*، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

کاستلز، امانوئل (۱۳۸۰)، *عصر اطلاعات، اقتصاد، جامعه و فرهنگ، قدرت هویت*، ج ۲، ترجمه حسن

چاوشیان، تهران: طرح نو.

کتابی، محمد؛ گنجی، محمود؛ یعقوب، احمدی و معصومی، رضا (۱۳۸۳)، *دین سرمایه اجتماعی و توسعه*

اجتماعی و فرهنگی، *مجله پژوهشی دانشگاه، اجتماعی فرهنگی*، اصفهان.

کرپیندورف، کلوس (۱۳۹۴)، *تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی*، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.

گال، مردیت و بورگ، والتر (۱۳۸۴)، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*،

ترجمه نصر و همکاران تهران: انتشارات سمت.

لوکمان، توماس و برگر، پیتر (۱۳۷۵)، *ساخت اجتماعی واقعیت*، ترجمه فریبرز مجیدی، تهران: انتشارات

علمی و فرهنگی.

ماهرزاده، طیبه (۱۳۹۲)، *جهانی شدن و هویت دینی نوجوانان، دوفصلنامه تربیت اسلامی*، سال ۸، ش ۱۶:

۱۶۲ - ۱۳۹.

مجتهدزاده، پیروز (۱۳۸۵)، *دموکراسی و هویت ایرانی*، تهران: انتشارات کویر.

محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۹۰)، *عدل در جهان‌بینی توحیدی*، قم: سازمان چاپ و نشر دارالحدیث.

محمودی، سیروس (۱۳۹۷)، *تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و متوسطه اول از نظر توجه به*

مؤلفه‌های هویت انقلابی، فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال ۸، ش ۲۶: ۴۶ - ۲۹.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۵)، *مجموعه آثار*، چاپ ۵، تهران: انتشارات صدرا.

معینی علمداری، جهانگیر (۱۳۸۳)، *هویت، ملیت و قومیت در ایران*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم

انسانی.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۱)، *تفسیر نمونه*، ج ۱۸، تهران: دارالکتاب اسلامیه.

منصور نژاد، محمد (۱۳۸۵)، *دین و هویت*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.

میرحیدری، مریم و همکاران (۱۳۹۳)، *ارزیابی مؤلفه‌های ایرانی - اسلامی و انقلابی در وب‌گاه‌های*

دانشگاه‌های دولتی تهران، فصلنامه فرهنگ در دانشگاه اسلامی، سال ۴، ش ۲: ۱۹۸ - ۱۷۹.

- میرشاه جعفری، سیدابراهیم و حشمتی‌فر، لیلا (۱۳۹۷)، تحلیل محتوای کتاب‌های پیام‌های آسمانی دوره متوسطه اول براساس مؤلفه‌های هویت دینی، فصلنامه مطالعات ملی، سال ۱۹، ش ۲: ۹۶ - ۸۳.
- نوریان، محمد (۱۳۸۹)، تحلیل برنامه درسی دوره ابتدایی، تهران: انتشارات گویش نو.
- هنرمند، سیدمرتضی (۱۳۹۱)، عدل الهی و کارآمدی نظام تربیتی اسلام، فصلنامه اندیشه نوین دینی، سال ۸، ش ۳۰: ۱۵۴ - ۱۳۹.
- هولستی، ال.آر (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- Beyers, W., and Goossens, L. (2008); "Dynamics of perceived parenting and identity formation in late adolescence", *adolescence*, 31(2), 165 - 184.
- Cote, J, and E. Levine, C. (2018); "Identity Formation", *Agency and Culture*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, PP 17-43.
- Davis,R,F and Kiang(2016). Religious Identity, Religious Participation, and Psychological Well-Being in Asian American Adolescents, *Journal of Youth Adolescence* (2016), 45 :532-546, DOI 10.1007/s10964-015-0350-9
- Saroglou, V. (2017). Culture, personality, and religiosity. In A. T. Church (Ed.), *The Praeger handbook of personality across cultures*. Vol. 2: Culture and characteristic adaptations (pp. 153-184). Santa Barbara, CA: Praeger.
- Van der Nol,J . Rohmann,A. and Saroglou,V(2018). Societal Level of Religiosity and Religious Identity Expression in Europe, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 2018, Vol. 49(6), 959 -97.

